

УДК 947.6.«1917»

І. М. Рыжанкоў

Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт

**ХАРЧОВАЯ ПАЛІТЫКА ЧАСОВАГА ЁРАДА Ў БЕЛАРУСІ
НА ЭТАПЕ РАЗГОРТВАННЯ ЛЮТАЎСКАЙ РЭВАЛЮЦЫІ**

У артыкуле раскрываецца роля і месца харчовага пытання ў палітыцы Часовага ўрада з чэрвеня па жнівень 1917 г. Аўтар адзначае, што ў чэрвені – ліпені дзяржаўныя структуры і «рэвалюцыйная дэмакратыя» працягвалі працаваць на павышэнне эфектыўнасці агітацыйна-прапагандысцкай работы на вёсцы. Сфармаваная сетка губернскіх, павятовых і валасных харчовых камітэтаў распачала рэалізацыю хлебнай манаполіі: улік, развёрстку і рэквізіцыі хлебных запасаў ураджаю 1916 г. па «цвёрдых цэнах». З ліпеня 1917 г. са зрывам наступальніцкіх аперацый і палітычным крызісам, абвастрэннем дэфіцыту прамысловых тавараў, інфляцыяй зніжаюцца памеры продажу дзяржаве хлеба, частка валасных харчовых камітэтаў санкцыянуюць захоп памешчыцкіх пасаваў, выганаў і выпасаў. Павялічваецца таемны продаж хлеба па высокіх цэнах, распаўсюджваецца вінакурэнне. Павышэнне Часовым урадам пад канец жніўня «цвёрдых цэн» на хлеб у два разы не вырашыла кардынальна сітуацыю.

Ключавыя словы: рэвалюцыя, «цвёрдыя цэны», хлебныя запасы, аграрнае пытанне, рэквізіцыі, Устаноўчы сход, дэмакратыя.

I. M. Ryzhankou

Belarusian State Technological University

**FOOD POLICY OF THE PROVISIONAL GOVERNMENT IN BELARUS
DURING THE DEPLOYMENT PHASE OF THE FEBRUARY REVOLUTION**

The article reveals the role and place of food issues in politics of the Provisional government in the period from June to August, 1917, the Author notes that in June-July, the state structures and “revolutionary democracy” continued to work on improving the efficiency of propaganda work in the village. Formed a network of provincial, district and volost committees of the food to start implementing the grain monopoly: accounting, schedule and requisition grain stocks of the 1916 crop at fixed prices. From July 1917 with the failure of the offensives and political crises, the aggravation of the shortage of industrial goods, the inflation reduced the size of the sale to the state of bread, food volost committees authorize the seizure of landlords’ crops, pastures and paddocks. Increases secret sell bread at high prices, is distributed distillation. The increase in the Provisional governments at the end of August “firm price” for bread twice not fundamentally solved the situation.

Key words: revolution, “fixed prices”, grain stocks, the agrarian question, requisition, the Constituent Assembly, democracy.

Уводзіны. Праблема вырашэння харчовага пытання ў перыяд міжрэвалюцыйнага ліхалецця 1917 г. выклікала цікавасць з боку савецкіх і найноўшых даследчыкаў. Сярод першых прац савецкага перыяду вылучаецца грунтоўная манаграфія намесніка міністра харчавання Часовага ўрада, дырэктара Кан’юнктурнага інстытута пры Наркомаце фінансаў СССР М. Д. Кандрацьева «Рынок хлеба и его регулирование во время войны и революции». Аўтар панарамна паказаў рынак хлебных культур у 1914–1918 гг., этапы рэгулявання цэн, прыклаў табліцы і дыяграмы. Велізарны масіў статыстычных матэрыялаў прадставіў А. М. Анфімаў – «Российская деревня в годы первой мировой войны (1914–1917 гг.)».

У 80-я гг. навукоўцы пазнаёміліся з манаграфіяй Т. М. Кітаніцы «Война, хлеб и революция». У найноўшай гісторыі Беларусі гаспадарчае жыццё вяскоўцаў па сакавік 1917 г. ад-

люстравана ў калектыўным творы «Гісторыя сялянства Беларусі», а таксама ў шэрагу прац аўтара артыкула [1].

Асноўная частка. Харчовая палітыка Часовага ўрада ў чэрвені 1917 г. рухалася ў рэчышчы пастаноў, прынятых у першыя месяцы рэвалюцыі. Створаныя губернскія, павятовыя і валасныя харчовыя камітэты разгарнулі працу па рэквізіцыі лішкаў прадуктаў ураджаю мінулага 1916 г. У прыватнасці, Віцебскі губернска харчовы камітэт пад старшынствам Навіцкага выдаў пастанову ад 4 чэрвеня аб забароне гадлёвых аперацый з хлебнымі культурамі (жыта, пшаніца, полба, проса, грэчка, чачавіца, ячмень, вотруб’е, крупы і адыходы вытворчасці мякухі). Усе хлебныя запасы прыватных прадпрыемстваў з дня выдання пастановы пераходзілі ў загадванне губернскага харчовага камітэта, уладальнікі абавязаны неадкладна паведаміць губернскім харчовым

управам аб месцазнаходжанні і колькасці запасаў. За ўхіленне ад выканання пастановы віноўныя падлягалі адміністрацыйнай адказнасці [2].

Пільную ўвагу харчовыя ўстановы надалі рэквізіцыям у буйных уладальнікаў. Мінскі камітэт даў дазвол Койданаўскай управе правесці рэквізіцыю трохсот пудоў жыта. У прыватнасці, Ярэміцкі камітэт рэквізаваў ва ўладальніка маёнтка Обрына І. Кашыцы сто пудоў жыта. У той ж час пад рэквізіцыі траплялі нават запасы дробных вытворцаў. У фальварку Латышова Віцебскай губерні было рэквізавана тры пуды жыта, у фальварку Паплова пяць пудоў.

Наогул, вынікі хлебных збораў за першыя месяцы рэвалюцыі надалі ўпэўненасць міністру земляробства А. І. Шынгарову заявіць пра тое, што ў гарадах і на фронце няма падстаў апасацца сур'ёзнага крызісу. 5 чэрвеня міністр харчавання А. В. Пешахонаў на пасяджэнні Галоўнага харчовага камітэта ўпэўніў прысутных аб дастатковым забеспячэнні арміі і насельніцтва хлеба, фуражом і часткова мясам.

Вядома, перабой з хлебнымі пастаўкамі актыўна абмяркоўваліся на старонках мясцовай і цэнтральнай прэсы. Так, карэспандэнты газеты «Могилевская жизнь» адзначалі, што дэфіцыт хлеба напачатку 1917 г. складаў 950 млн пудоў [3]. Недахоп часткова кампінсаваўся экспартам у памеры – 610 млн пудоў. Па меркаванню аўтара артыкула, астатнія мільёны пудаў хлеба мэтазгодна было знайсці ў памешчыцкіх, сялянскіх гаспадарках, а таксама ў экспарцёраў.

Безумоўна, вынікі першага этапу перапісу – пасеваў, нарыхтоўкі харчавання, давалі ўраду падставы спадзявацца на паспяховы збор новага ўраджаю ў межах дзяржаўнай хлебнай манополі. Наколькі вялікую ўвагу ўрад надаваў гэтай акцыі, сведчыць загад ваеннага і марскога міністра А. Ф. Керанскага за № 370 ад 21 чэрвеня «Аб сфарміраванні ва ўсіх гарнізонах каманд па зборы ўраджаю і рамонце сельскагаспадарчых машын і падпарадкавання іх харчовым камітэтам».

Невыпадкава, што загад з'явіўся ў час, калі расійская армія пачала летняе наступленне. Мяркуем, Часовы ўрад надаваў збору ўраджаю не меншую значнасць, чым перамозе ў летняй кампаніі. Такое ж стаўленне да адзначанага пытання было характэрна і для буйнейшай сялянскай грамадска-палітычнай арганізацыі – Выканкама Усерасійскага Савета Сялянскіх дэпутатаў.

На справе, ажыццяўленне збору новага ўраджаю сутыкнулася з неспадзяванымі цяжкасцямі. Яшчэ ў пачатку лета памешчыцкія гаспадаркі не маглі прыступіцца да касьбы ў нармальным умовах, паколькі попыт на працоўныя рукі значна ўзрос.

У «Витебским листке» ад 10 чэрвеня паведамлялася аб росце аплаты працы з 3 да 8–9 руб.

на дзень. На Палессі, як адзначала «Новае Варшавское утро» ад 3 жніўня 1917 г., цэны на працоўныя рукі ўзраслі – да 15 руб. за 8-гадзінны працоўны дзень. Аб дарагоўлі на працоўныя рукі паведамлялася на старонках газеты «Могилевская жизнь» ад 5 жніўня – у Сенненскім павеце касец атрымліваў 7–10 руб., а ў Магілёўскай губерні з харчаваннем – 5 руб.

Добра вядома, што ўтрымліваць («кармавы аклад») 1 ваеннапалоннага было значна танней (з 15 ліпеня каштавала 50 кап. на дзень) [4], чым парабка, прыватныя гаспадаркі і рознага кшталту ўстановы імкнуліся па дамове з камандаваннем выкарыстоўваць ваеннапалонных у якасці рабочых. Зразумела, сяляне выкарыстоўвалі дэфіцыт працоўнай сілы на сваю карысць і мусілі рабіць перашкоды землеўладальнікам. У выніку ўласнікі пазбаўляліся часта адзінага спосабу сабраць ураджай.

Пры падтрымцы харчовых камітэтаў вяскоўцы выносілі пастановы аб выкананні пэўнага аб'ёму работ на сваіх умовах. Абапіраючыся на пастанову «Аб ахове пасеваў» у частцы «прымушовай перадачы» пустуючых зямель, вяскоўцы праганялі з прыватнаўласніцкіх палёў ваеннапалонных і нават парабкаў і тым самым ставілі пад пагрозу збор ураджаю ў памешчыцкіх маёнтках. Так, у Невельскім павеце сяляне здымалі з працы ваеннапалонных-рабочых і прапаноўвалі памешчыкам свае паслугі за плату [5]. У Горацкім павеце сяляне самавольна выпусцілі коней і кароў на канюшынавую сенажаць зямскага маёнтка «Чурылава». На што газета «Могилевская жизнь» ад 29 ліпеня са шкадаваннем адзначае, што сенакос павялічыў бы запасы фуражу для арміі.

Усведамляючы пашырэнне маштабаў супярэчнасцяў паміж дробнымі і буйнымі вытворцамі на этапе збору ўраджаю, міністр унутраных спраў І. Цэрэтэлі звярнуўся да мясцовых органаў улады з заклікам аб прадухіленні сялянамі захопаў, узарання і засеву чужых палеткаў, прад'яўлення «сельскім гаспадарам» патрабаванняў, якія немагчыма выканаць, згону з іх палёў рабочых і г. д. У сваю чаргу, Віцебская губернская харчовая ўправа выдала пастанову, паводле якой за гвалтоўныя дзеянні ў дачыненні да прыватнай уласнасці прадугледжвалася крымінальная адказнасць, прычым органам улады было прапанавана звяртацца да ваеннай сілы.

Дапамогу мясцовым органам пачало аказваць ваеннае камандаванне. Загадам ад 17 ліпеня Галоўнакамандуючага арміямі Заходняга фронту ген. А. І. Дзянікіна прадугледжвалася пакаранне за перашкоду ў зборы ўраджаю ў форме штрафу – 300 руб. або турэмнае зняволенне да шасці месяцаў. Варта адзначыць, што губернска і павятовыя органы ўлады не пакідалі без увагі ніводнага правапарушэння, здзейсненага сялянамі,

нават тады, калі яны адбываліся не стыхійна, а паводле пастановаў мясцовых харчовых камітэтаў.

Усё ж вясной-летам захопныя тэндэнцыі ў гаспадарчай жыццяздзейнасці вёскі саступалі месца арганізаваным яе формам, што, у прыватнасці, знайшло ўвасабленне ў перапісе новага ўраджаю, яго зборы і рэквізіцыі ва ўмовах абвешчанага Часовым урадам «хлебнай манаполіі». У той самы час наспеў чарговы канфлікт паміж сялянствам як вытворцам сельгаспрадуктаў і горадам і арміяй як іх спажывацямі. Так, вынікі перапісу на Міншчыне ў чэрвені напачатку давалі ўрадавым органам аптымістычныя прагнозы на нарыхтоўкі збожжа новага ўраджаю. Але, як сведчыць «Новое Варшавское утро» ад 29 ліпеня, хлебнае пытанне ў некаторых гарадах Міншчыны ўскладнілася, бо сяляне адмаўляліся «даваць хлеб».

Трэба ўлічваць мясцовыя неспрыяльныя кліматычныя ўмовы. На старонках «Могилевской жизни» ад 3 жніўня прыводзілася інфармацыя статыстычнага адзела губернскай земскай управы з Аснёнскай воласці Мсціслаўскага павета: «Жыта ўраджаю 1917 г. загінула..., яравыя хлеба ранняга пасева пакуталі ад засухі, але познія яравыя пасевы, дзякаючы выпаўшым дажджам, выправіліся і зараз добрыя. Травы пакуталі ад засухі, збор ніжэй сярэдняга. Сеянныя травы загінулі зусім». Яшчэ больш неспрыяльная для хлебнарыхтовак сітуацыя склалася на Віцебшчыне, дзе разгортваецца спекуляцыя хлебам і самагонаварэнне. Карэспандэнт той жа «Могилевской жизни» ад 25 жніўня прывёў прыклад, калі сяляне з Машканскай воласці Сенненскага павета набывалі жыта па 7–8 руб., а прадавалі яго ў Віцебску па 15 руб. за пуд.

Пагроза для хлебнай манаполіі выявіла сябе яшчэ ў ліпені, калі вытворцы сельгаспрадуктаў, асабліва сяляне, адчулі пэўную заганаасць у сістэме нарыхтовак, якая пазбаўляла іх магчымасці вольна распараджацца нават невялікай часткай сваіх прадуктаў. Так, крамы харчовых камітэтаў і кааператыўных арганізацый прадавалі рэквізаванае ў вытворцаў жыта па 3 руб. 85 кап. за пуд. Вясковыя жыхары Віленскай губерні, наогул, лічылі хлебную манаполію несправядлівай «з прычыны прапануемых спекулянтамі велізарных цэн і празмернай дарагоўлі ўсіх прадметаў першай неабходнасці» [6]. Напрыклад, напрыканцы лета плуг каштаваў 60 руб., сякера – 10 руб., серп – 10 руб., вілы для сена – 4 руб. 50 кап., вілы для гною – 7 руб. 50 кап., рыдлёўка – 6 руб. 50 кап., падвода – 450 руб. [7].

Аб працы V сесіі агульнадзяржаўнага харчовага камітэта паведамляе «Могилевская жизнь» ад 18 жніўня. На форуме А. В. Пешахонаў адзначыў, што неабходна ўлічваць псіхалогію сялян, якія згодныя з рэквізіцыямі ў выпадку

ўсталавання «цвёрдых цэн» на прамысловыя тавары, прычым буйныя памешчыкі ахвотней удзельнічалі ў рэквізіцыях. Асноўны разлік у дзяржавы быў на сялянскі хлеб, бо прыватнаўласніцкія гаспадаркі значна пакуталі ад нястачы працоўных рук і незаконных пакосаў.

На гэтай жа сесіі намеснік міністра харчавання У. М. Башкіраў падвёў папярэднія вынікі нарыхтоўкі: «з 10 чэрвеня па 1 жніўня: ссыпана (у тысячах пудоў) жыта – 15 995, пшаніцы – 25 527, аўса – 15 738, ячменю – 3 749, проса – 2 557, грэхчы – 1 275, рыса, гароху, крупы і бабоў – 7 675 – усяго 72 316 (семьдзсят два міль. 316 000 пуд)... Па чатырох галоўных хлебах з 1 жніўня 1916 па 1 ліпеня 1917 г. – 466 953 256 пудоў... Адпаведна 60,3% ад колькасці запланаванага ў снежні 1916 г. нарыхтоўкі».

Усведамляючы неабходнасць стымуляцыі сялянства ў выкананні заданняў па харчовых нарыхтоўках, Часовы ўрад прыкладаў намаганні для забеспячэння яго патрэб у прамысловых таварах, найперш у сельгасгаспадарчых прыладах працы і тэхніцы [8]. Гэтая функцыя была ўскладзена на харчовыя камітэты ўсіх узроўняў на чале з міністэрствам. Так, у жніўні Міністэрства харчавання перадало ў распараджэнне Мінскага камітэта 3000 пудоў цвікоў розных памераў для забеспячэння вёскі.

Як і раней, сіламі цэнтральных урадавых органаў адбывалася транспарціроўка з паўднёвых рэгіёнаў імперыі ва ўскраінныя, так званыя «спажывецкія» губерні, у тым ліку беларускія, хлебнай мукі лепшых гатункаў, цукру, алею і іншых прадуктаў. Але з сярэдзіны лета гэтыя пастаўкі рэзка зменшыліся. Магілёўская губерня ўжо не магла разлічваць на штогадовыя 3, 5 міль пудоў жыта. Мінская губерня замест штомесячнай нормы хлеба ў 300 вагонаў атрымала толькі 50. 13 жніўня Віцебскі харчовы камітэт канстатаваў, што «...губерня ў бягучым годзе не можа разлічваць на прыток хлеба, і на мясцовы хлеб у нас адзіная надзея» [9].

Таму невыпадкова, што сяляне імкнуліся схаваць збожжа ад рэквізіцыі, каб пры выпадку прадаць яго тым, хто плаціў больш, чым нарыхтоўчыя службы. Натуральна, што рэалізацыя прадуктаў, дазволена для продажу (малако, яйкі, гародніна) на рынку адбывалася па высокіх цэнах для гараджан.

У такіх умовах рэквізіцыі новага ўраджаю ў кожнай з беларускіх губерняў набывалі свае асаблівасці, але ў цэлым іх стан пагоршыўся, нават нягледзячы на тое, што Часовы ўрад напрыканцы жніўня ўдвая павялічыў закупачныя цэны на жыта.

Заклучэнне. Харчовая палітыка Часовага ўрада на Беларусі мела агульнадзяржаўны надкласавы характар. Вясной 1917 г. сялянства

станоўча адгукнулася на ўрадавыя мерапрыемствы па забеспячэнню дзяржавы хлебам. У той жа час беларускія губерні не адносілася да вытворцаў хлеба і самі адчувалі патрэбу ў дапамозе. 3 чэрвеня па жнівень 1917 г. назіраецца

паступовае зніжэнне тэмпаў продажу хлеба. Мяркуем, што ў комплексе прычын зрыву хлебнай манаполіі пад восень 1917 г. вылучаецца не супадзенне гаспадарчых (карпаратыўных) і дзяржаўных інтарэсаў.

Літаратура

1. Рыжанкоў І. М. Беларускае сялянства і харчовая палітыка Часовага ўрада (сакавік – кастрычнік 1917 г.) // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Сер. гум. навук. 2006. № 3. С. 70–78.
2. Обязательное постановление Витебского губернского продовольственного комитета // Витебский листок. 1917. 9 июня. С. 1.
3. По России. О хлебе // Могилевская жизнь. 1917. 4 октября. С. 2.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. Ф. 5301 [Зборнік загадаў Штабу армій Заходняга фронту].
5. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 60. Воп. 3. Спр. 242. Л. 254.
6. НАРБ. Фонд 60. Воп. 3. Спр. 158. Л. 23.
7. НАРБ. Фонд 640. Воп. 2. Спр. 15. Л. 64–64 адв.
8. Кондратьев Н. Д. Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции. М.: Наука, 1991. 487 с.
9. НАРБ. Фонд 624. Воп. 1. Спр. 59. Л. 142.

References

1. Ryzhankou I. M. Belarusian peasants and food policy of the Provisional Government (March – October, 1917). *Vestsi Natsyyanal'nay Akademii navuk Belarusi. Seryya humanitarnykh navuk* [Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Series of humanitarian Sciences], 2006, no. 3, pp. 70–78 (In Belarusian).
2. Bound by the provisions Vitebsk Provincial Food Committee. *Vitebskiy listok* [Vitebsk sheet], 1917, 9 June, p. 1 (In Russian).
3. In Russia. About bread. *Mogilevskaya zhizn'* [Mogilev life], 1917, 4 October, p. 2 (In Russian).
4. National Historical Archives of Belarus. Fund 5301 [Zbornik zagadau Shtabu armiy Zakhodnyaga frontu].
5. The National Archives of the Republic of Belarus (hereinafter NARB). Fund 60. I. 3. F. 242. L. 254.
6. NARB. Fund 60. I. 3. F. 158. L. 23.
7. NARB. Fund 640. I. 2. F. 15. L. 64–64 adv.
8. Kondrat'ev N. D. *Rynok hlebov i ego regulirovanie vo vremya voyny i revolyutsii* [Bread market and its regulation in time of war and revolution]. Moscow, Nauka Publ., 1991, 487 p.
9. NARB. Fund 624. I. 1. F. 59. L. 142.

Інфармацыя пра аўтара

Рыжанкоў Ігар Міхайлавіч – кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі. Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт (220006, г. Мінск, вул. Сьвярдлова, 13а, Рэспубліка Беларусь). E-mail: im@belstu.by

Information about the author

Ryzhankou Igar Mikhaylavich – PhD (History), Assistant Professor, Assistant Professor, the Department of History of Belarus and Political Science. Belarusian State Technological University (13a, Sverdlova str., 220006, Minsk, Republic of Belarus). E-mail: im@belstu.by

Паступіў 23.03.2016